

# לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כה, תשל"ד



האקדמיה ללשון העברית  
מוגן בזכויות יוצרים

## על כתב וכתוב בלשון\*

את יצירי מחשבתו, את רישומי חושיו ואת רגשי לבבו מסמן האדם ומסמן כל עם ועם בלשונו. בלשון זו, שגם היא אך תוצאה מתהליך מורכב ומסובך, נקבעו מלים ומשפטים פרמזים למושגים שבמציאות ובמחשבה. מלים אלו אך סימנים הם לעובדות שבחיים, סימנים הניתנים בדיבור והנשמעים באוזניים. אך לשון זו שבדיבור ובשמיעה אינה מספיקה לנו, כשעלינו להעביר מחשבותינו אלו גם לרחוקים, שאין קולנו מגיע אליהם; ולשון זו שמפה לאוזן אף לא ניתנה לשמירה לעתיד, לאחר רגע הדיבור, כל עוד לא הומצאו מכשירים מיוחדים לכך. ועל כן הומצאו, וגם זאת בתהליך ממושך ומסובך, סימנים קיימים, סימני-משנה בכתב, כדי לשרת אותם סימני מחשבה שבדיבור. סימני הפתב, סימנים לסימנים הם אפוא, ומראש לא באו כדי להוות, פשלעצמם, לשון מלאה, אלא רק רמזים הם למה שנרמזו בדרך מלאה יותר בלשון הדיבור. רמזים אלו נרשמו ראשונה בכתב שבתמונות, וממילא מובן שרק דבריים מוחשים בלבד, ולא כל מה שבמחשבה ובדיבור, ניתנים היו להצטייד בציור ובתמונות. ומתוך כתב תמונות כזה נוצר במשך הזמן כתב אותיות להברות או להנאים, אשר הן לפי מקורן לא יכלו להביע

---

\* נכתב בשנת תש"ט כהקדמה לכללי הכתיב חסר-הניקוד.

את המלים בשלמותן, אלא רק חלק שבמלה המדוברת; ובעברית, למשל, הביעו האותיות האלה, כידוע, רק את העיצורים (הקונסוננטים) בקירוב, מעין שלד של עצמות שבמלה, אבל לא את התנועות לגוניהן, לא טעם וגינה שבמלה, לא מהירות או איטיות שבביטואה, ואף לא, למשל, את שינויי העיצורים עצמם, שמבטאם משתנה לפי עמדתם בין יתר ההגאים.

אמנם במשך הזמן התפתח כתב העמים ללשונותיהם, והותאם יותר ויותר לתפקידו, עד שהפכו האותיות לסימנים מלאים יותר ללשון שבדיבור. לשונות אירופה, שקיבלו את האותיות של האלף-בית העברי הקדום, ושלא היו זקוקות להבדלי ההגאים הגרונניים שבו, שמעו אותיות אלו, א, ה, ח, ע וגם ו, י מבוטאות בליווי תנועות ידועות; ועל כן, הואיל וירשו כאן מורשת לא להם, מצאו בה סימנים פנויים, מוכנים גם לתנועות. בעברית עצמה לא היו סימנים פנויים כאלה, כי כל אותיות האלף-בית שימשו כאן לעיצורים ממש. ובפתובות הפנעניות והעבריות הקדומות מאוד אין לך כל סימון לתנועה. ועל כן קשה פענוח הסימנים האלה ביותר. מוצא אתה, למשל, בלוח המפורסם מגור, המחלק את חודשי השנה לפי עבודות האיפר בשדה ובכרם, את קבוצת הסימנים ירחוקצרוכל, אף ללא חלוקת האותיות למלים, ואין אתה יודע פיצד עליך לבטא ולהבין את הדברים; ואך אחר עיין מדויק, בהשואת מקורות אחרים, אתה למד, שהכונה לקריאה (בכתיב מלא יותר): "יִרְחֹוּ קָצִיר וְכִיל" - בהוראת: ירחי (= חודשי) הקציר והמדידה, מדידת שכר הקוצרים.

ואך לאט לאט מתפנים גם בכתב העברי סימנים מועטים והופכים רמזים אף לתנועות. וכיצד נולדים סימנים כאלה לתנועות? לא על פי איזו תכנית מְכֻנֶּת, אלא מתוך כך, שפמה סימנים לעיצורים ידועים חדלים לשמש בתפקידם המקורי פסימני עיצורים, ונדמה לך, שאינם באים אלא להורות על התנועה, שאתה שומע אותה במלה. במקום מֶוֹת אתה אומר, במבטא מקוצר, כשהמלה נסכמת אל הבאה אחריה, מוֹת; כאן אין אתה שומע עוד את הוֹיֹו כעיצור, וכן במקום בֵּית בסמיכות בֵּית, וכדומה. לא הייתה גם כאן כל פְּנוֹה לשנות את הגיית המלה; מפני מהירות הדיבור בלבד שנתנה מבטא המלה ללא כל רצון לשנות: מוֹת, בֵּית, במקום "מֶוֹת, בֵּית". אבל בתוצאת הדברים צורה חדשה לפניך, ובצורה זו אין עוד וִיֹו או יוֹד סימנים לעיצורים, אלא לתנועות שבמלים בלבד. ומכאן, ומדוגמאות מעין אלו, למדו הפותבים להשתמש באותיות א, ה, ו, י – שלא נשמעו עוד בכל מקום כעיצורים – כבסימנים לתנועות גם במקומות אחרים.

התחלה כזאת לכתיב "מלא" בחלקו ניפרת אף בפתובות מסוף הבית הראשון במלכות יהודה, במיוחד בכתובות לכיש, ואף במקרא. ואין כאן התפתחות שהושלמה, אלא עדיין הכול שוטף והולך, משתנה והולך. בכתובות לכיש מוצא אתה, למשל, כמו במקומות הרבה בתורה: אתה, שחרם, ולא אותות, שוֹמְרִים, אבל איש וכו', ולא כבכתובות קדומות יותר אש במקום "איש"; המלה עֲתָה כתובה שם ברוב המקרים רק עת, אבל פעמיים אתה מוצא עתה,

וכדומה. כמו כן אתה נתקל בחילופי הכתיב, חסר או מלא, אף במקרא, ומאלפת בעניין זה במיוחד השואתם של פרקים כאלה, השניים במקרא פעמיים, כגון בספר שמואל לעומת ספר דברי הימים. אבל התפתחות זו הולכת ומתרחבת יותר ויותר בכיוון לפתיב המלא, עד שאנו מגיעים לאותו הפתיב המלא שבמלה, המציין את רוב פתבי-היד שנמצאו בספרייה העשירה של גיזות מצרים המפורסמת.

ובכתיב מלא והולך זה כתבו אבותינו בימי התלמוד אף את כ־ד פתבי הקודש, פעדות המגילות הגזוזות שנודעו בימינו. אף דברי ישעיהו הנביא פתובים בהן בכתיב שונה ומלא יותר מן המסורת שלנו; וכל דור ודור כתב לו את פתבי הקודש לפי פתיב זמנו ובעקבות אותה ההתפתחות, שעמדה לפתח פתיב מלא ממש ללשונו במלוא היקפה.

ואולם התפתחות זו הופסקה פתאום, ואף הוחזרה לאחור, באותה שעה שקבעו חכמי ישראל נוסח מקודש לכתיב המקרא. באותה תקופה, שנקבעו בה לפי דברי התלמוד גם דרכי שימושן של אותיות מוצפ־ך הפפולות, נקבע גם נוסח האותיות שבכתיב הקודש בכלל על פי טפסים קדומים הרבה יותר. "שלושה ספרים נמצאו בעזרה, אחד של מעונים ואחד של היא ואחד שנקרא ספר זעטוטיס. באחד פתיב: מעון אלהי קדם; ובשניים פתיב: מעונה אלהי קדם... וביטלו חכמים את האחד וקיימו השניים". בדרך כזו קבעו החכמים את נוסח המקרא ואת פתיב המקרא על יסוד הטפסים הקדומים ביותר שבידם, ובזה הזרו אל דרכי פתיב קדומים, מלפני עיקר התפתחותו

של הכתיב המלא שהיה נוהג אצלם לגבי הכתיב הרשמי של תורה נביאים וכתובים.

זאת היא הסיבה, למה נקבע כתיב חסר במידה ידועה בכתבי הקודש שלנו, על אף העובדה, שהכתיב שנהג בחיים כבר היה מלא במידה מרובה. והואיל והיה ספר המקרא כתוב בכתיב חסר, שונה מן הנוהג בחיי הלשון למעשה, על כן הייתה קריאת כתבי הקודש דבר קשה, ועל כן הורגש במשך הזמן הצורך בסימנים נוספים כדי לאפשר את קריאתם הנכונה של כתבי המקרא. סימנים כאלה נוספו בספרי המקרא, שלא שימשו בעבודת בית-הכנסת, מעל לאותיות ומתחת להן, ואף בתוכן. ראשונה לא היו אלו אלא נקודות מבחינות, ואף שכתבו אות נוספת מעל לאות שבנוסח כאות סמך זו המשמשת בניקוד העליון סימן למבטא זה של השייך השמאלית. בניקוד עליון זה שימשו גם אותיות אהוי, שלא יכלו למלא אותן לתוך המלה, פסימני תנועות מעל לה, ככתיב מלא ממש בתוך החסר. שיטות שונות של תוספת סימנים כאלה היו קיימות בימי הגאונים בבבל ובארץ-ישראל, ואך לבסוף, לפני כאלף שנים בקירוב, נתקבלה השיטה הטברנית בניקוד הנוהג אצלנו היום.

ניקוד זה לא בא אלא כדי לאפשר את קריאת הספרים הקדומים האלה, שלא היה בהם כתיב אותיות מלא ומספיק. וניקוד זה קשור הוא בקריאה בטעמים, הגורמים לשינויים בו; ומתאים ניקוד זה למבטא עברי אחד בלבד, למבטאם של הנקדנים האלה, שלא הבחינו, למשל, בין קמץ גדול לקטן, ועל כן השתמשו בשבילם באותו סימן; וניקוד זה, אף

אחרי קביעתו, השתנה בתולדותיו בכתבי־יד ובדפוסים. כך, למשל, פותבים אנו את הפתח הגנוב היום מתחת לאות האחרונה, מפני שאין מקום לכתוב אותו בין האותיות, כפי פונת הנקדנים, וכיוצא באלה. בשיטת ניקוד זו משמש אותו סימן בתפקידים שונים בהחלט, כתוצאה מתולדותיו המסובכות של הניקוד, פדוגמת נקודה זו שבאות, שתוכל לשמש גם כדגש קל וחזק, כמפיק בה־א (ובכתבי־יד באותיות נוספות) וכסימן בר־ז למבטא פתנועה. שיטה זו שבניקוד הותאמה למצב הספרים הקדומים אף בזה, שהיה עליה להתחשב בדרכי הכתיב השונים בהם אף כשהם לעצמם. בקום שהיה כתוב, למשל, במקרא בכתב מלא ישוב, הנה כבר הייתה תנועת הפועל מסומנת על ידי ו־ו, והמנקד אך סימן בנקודה בתוך הו־ו, ישוב, שאין ו־ו זו אלא סימן לתנועה בלבד. אבל במקומות אחרים היה אותו פועל כתוב ישב, חסר, וכאן היה צורך לשים סימן אחר, מיוחד, שיעיד על התנועות: ישב. כך לא היה הניקוד, אף לפי פונת יוצריו, מראש שיטה אחידה ומכוונת לסימון התנועות בלשון, אלא רק שיטת פשרה, לשימוש בספרים, שאסור להכניס בהם אותיות נוספות לגוף נוסחם המקודש.

אף על פי כן נבנה על יסוד ניקוד זה הדקדוק העברי בימי הביניים, ואף הוא אפוא בעל פורחו דקדוק המחפש פשרה בין הניקוד לבין הנוסח הכתוב. ובעל פורחו דקדוק זה קשה הוא, וניקוד זה קשה הוא, ואין הוא מתואם למבטאנו, השונה ממבטא הנקדנים. שימוש הניקוד הזה והדקדוק הזה בחיים שונה הוא בתנאיו משימוש פסימון נוסף בכתבי הקודש.

ואמנם אין לנו שיטה אחרת, כשאנו באים לסמן את לשוננו על פי כללי הדקדוק המקובל, במיוחד בדברי שירה, הואיל וכל הדקדוק המקובל בלשוננו מיוסד הוא על הניקוד, ולא על שימוש הלשון בחיים. ואך בעתיד, אחרי תקופה של מעבר ומאבק, נוכל להגיע לדקדוק חי ללשון חיה, דקדוק מיוסד לא על סימני-סימנים בכתב ובניקוד, אלא על לשון מדוברת ונשמעת בחיים.

ובחיים אלו, בחיי יום יום הנחפזים וחולפים, אין אף פנאי לכתיב שבניקוד. הניסיון מלמד, שאין הציבור פותב בניקוד, ולמעשה מעטים היודעים לכתוב בניקוד נכון. על כן עלינו, מרצון או שלא ברצון, להתפשר עם העובדה, שיש צורך לכתוב גם בלי ניקוד, ועל כן פתיב זה ללא ניקוד טען קביעה. כי, כאמור, אין קביעה לכתיב זה אפילו בכתבי המקרא עצמם; גם בכתבי הקודש האלה, שפאילו הוקפא כתיבם, אין פתיב אחד שליט בהם, אלא ניפרת בו עצמו אותה התפתחות בכיוון לפתיב המלא, ההולך ומשתלט יותר ויותר בספרותנו הרחבה שמאחר המקרא. ובחיים, במפרים ובעיתונות, נוהג הציבור לכתוב בכתב מלא, איש איש לפי שיטתו ולפי ספרים אלו שהוא הורגל בהם, ואף ללא כל שיטה וסדר. ואין ספק, שיש צורך לקבוע כאן שפה אחת ודברים אחדים. ומבלי שנענה כאן על השאלה הפללית, מה קל יותר לקרוא, פתיב חסר או פתיב מלא – שאלה שלמעשה מסורת העם כבר נתנה את התשובה עליה, כשחתרה לקראת דרכי פתיב מלא בכל תולדות התפתחותה – דבר זה ברור הוא: קל הוא לאדם לקרוא ולהבחין פתיב



אחיד, שהורגל אדם בו, אך קשה עליו להסתגל לדרכי כתיב שונים ומשונים בספרים ובכתבי העת, וטעויות אין קץ נרמות, כל עוד לא נקבע כתיב אחיד כזה.

בקביעת כתיב מלא אחיד לשימוש בתעודות שאין בהן ניקוד עלינו לנקוט, כמובן, בדרך המסורת והפשרה, ואין הכתיב המלא יכול לפתור את כל הבעיות שבקריאה, ואינו בא לפתור אותן. אין הוא בא אלא לקבוע קיום אחדים, לפי מיטב המסורת שבספרים, שיהיו עשויים למנוע הרבה מן הטעויות, מבלי שיוכלו לבטל את כולן. שנים על שנים דנו וחזרו ודנו חברי הועדה לקביעת כללי הכתיב, בשיתוף פעולה עם כל חברי ועד הלשון העברית ועם סופרים ומורים, בשם לב לדרכי הכתיב החי בספרות העבר ובימינו, כדי למצוא את הפשרה הנאותה, כדי למנוע כל שינוי מיותר וכדי לכון את ההכרחי. ידועים גם לנו ליקויים בכללים שהוצעו, ליקויים שסיבתם בפשרה ובצורך להימנע משינויים מכריעים במקובל. ובודאי ילמד ניסיון החיים בעתיד, עד כמה הצלחנו לקבוע דרך אחידה במקום הערבוביה השורה בשדה הכתיב בחיים, בחתירתנו לקראת האיחוד במקום הפילוג הקיים היום. פי באחדות לשוננו פונתנו לאחדות העם.